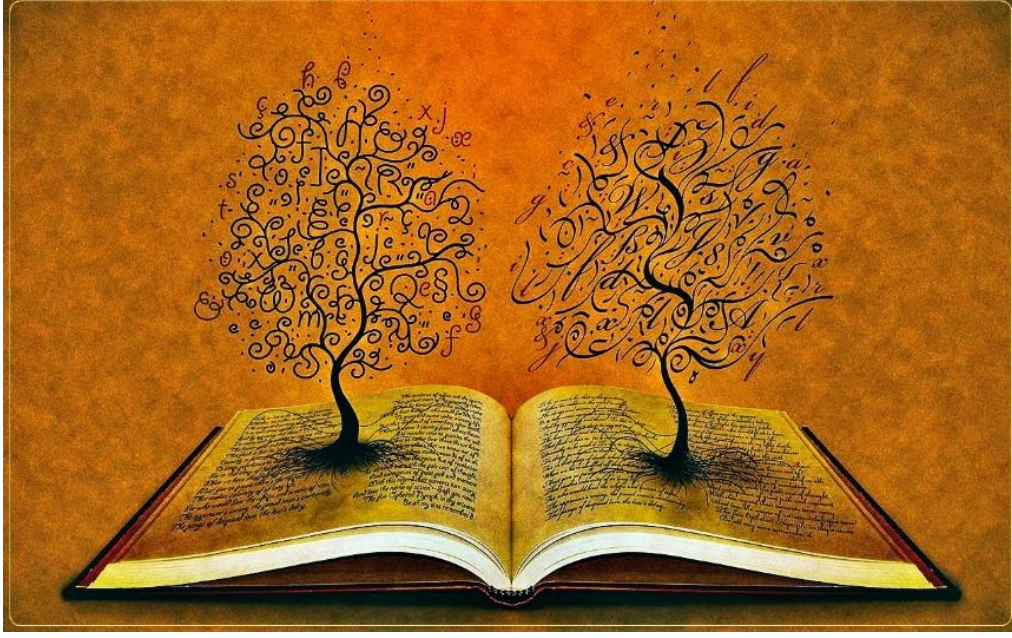

İslam Düşüncesi Ve İslam Felsefesi

— redfer · 08 Şubat 2024

İSLAM DÜŞÜNCEİ ve İSLAM FELSEFESİ

(İlyas KAPLAN-İlahiyatçı,Araştırmacı,Yazar)

İslam'a ait bir düşünce anlamıyla bir sıfat tamlaması olarak "İslam Düşüncesi", İslam adına yapılan, İslam'ın temel kaynakları Kur'an ve Sünnet'e dayalı üretilen, Müslüman grupların ekseriyeti tarafından kabul gören düşüncedir. Burada düşüncenin kim tarafından üretildiğinin önemi yoktur.

Son dönemlerde üzerinde araştırmaların yoğunlaştığı konulardan birisi de İslâm Felsefesi'dir.

Öyleyse öncelikle "İslâm", "düşünce" ve "felsefe" terimlerinden bu bağlamda neyi kastettiğimizi belirlememiz gerekmektedir.

"İslâm" her şeyden önce bir dindir.En son ilâhî dindir. Kitabı Kur'an-ı Kerim, Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) vasıtasıyla insanlığa indirilen en san ilâhî mesajları ihtiva eder. Bu anlamıyla "İslâm", değişmez ilkelere dayanan, başka bir ifade ile değişmez inanç ve prensipler üzerine kurulmuş olan ilâhî bir sistemdir.

Aynı şekilde İslâm, bu sistemin etrafında oluşan bir toplumun, bir uygarlığın, bir medeniyetin de adıdır. Bu anlamda İslâm, M.S. VII. yüzyılda, ortaya çıktığı andan itibaren, çağımıza kadarki çok geniş zaman periyodu içinde ve yayıldığı-yayılmaya devam ettiği tüm coğrafi mekanlardaki İslâmdır.

Biz burada İslâmı, işte bu ikinci anlamında almakla birlikte, bunu M.S. VII-VIII. yüzyıllarda XV-XVI.

yüzyıllar arasında uzanan dönemle de sınırlı tutmak istiyoruz. Zira ancak bu dönemde kendi iç dinamikleri ve dış etkenlerle İslâm, yayılmış olduğu ülkelerde evrensel boyutta önemli ve etkili büyük bir uygarlık hareketi ortaya koymaya muvaffak olmuştur.

"Düşünce"den, en geniş anlamıyla, şüpheden idrâke, tasavvurdan tasdike kadar insan aklına ait hâdiselerin, insanın zihni faaliyetlerinin bütünü kastediyoruz

Bir şeyi daha iyi bilmek, daha iyi anlamak için insanın nazar-ı dikkatini o konu üzerinde sabitleştirme olayını, kısacası, düşünme eylemini anlıyorum.

"Felsefe"nin ne olduğu meselesine gelince, o her ne kadar felsefenin kendi tarihi kadar eski ve bir o kadar da üzerinde anlaşma sağlanamayan bir konu olsa da, biz burada felsefeden, bu terimden herkesin ilk anladığı şeyi, "hikmet sevgisini", "kendisine filozof denilen kimselerin, varlığı ne ise o olması bakımından bilme yolunda sarfettikleri aklî çaba ve gayretlerin tümünü" kastediyoruz.

Filozofun kim olduğunu sorarsanız, O, çıkar kaygısı dışında uyumlu evren ve insan önünde, saygılı şaşkınlığa düşerek eleştirici bir anlayışla her türlü, ya da herhangi bir gerçeklik üzerinde parça parça, ya da küllî (Univesel) düşünen, olup bitenleri tüm çıplaklığıyla görebilen hakikat araştırmacısıdır, "Hikmet'i arayan insandır, "Muhibb-i Hikmettir.

Öyle görülüyor ki, filozofun yaptığı iş, yâni felsefe, insan eliyle var olmamış bulunan ilk nedenler, ilk ilkeler, cevher, ezeli ebedî gerçeklikler gibi konuları ele almak, tenkidî ve tahlilî bir anlayışla bunlar üzerinde aklî bir yargıya varmak, onlarla ilgili edindiği bilgiye göre davranmak, ya da davranışlar önermektir.

Felsefenin özü işte bu eleştirici anlayıştan oluşur. Bu'kısaca belirlemelere, "İslâm Düşüncesi" ve "İslâm Felsefesi" terimlerinde, "Batı Felsefesi", "Hint Düşüncesi"... vb. terimlerde olduğu gibi, "İslâm"ın, "Düşünce" ve "Felsefe" terimlerini belirleyici bir özellik taşıdığını ve bununla İslâm Kültür çevresinde düşünce ve felsefe faaliyetlerine işaret edildiğini de ilâve edilmeli.

İmdi, hiç kuşkusuz bizatihi İslâm'ın kendisi ne insan düşüncesinin mahsûlüdür, ne de felsefî bir sistemdir. Yâni Kur'an felsefe kitabı değildir. Bununla beraber Kur'an bir yandan Allah ve Sıfatları, insan ve Kudreti, Kaza ve Kader, insan hürriyeti, tarihî olaylar, geçmiş dinler, içinde yaşadığımız kâinatın ne olduğunu kavrama... vb. gibi, insan düşüncesine konu olan hemen her alanda mesajlar vererek, onu düşünmeye ve bilmeye davet ederken, öte yandan bir ahlâk sistemini, bir siyasî ve ekonomik düzeni de ortaya koyar. Kur'an düşünmeyi ne günah sayar ne de suç. Üstelik düşünce için bir sınır da koymamıştır. Hatta üzerinde düşünülecek konu iman esasları olsa da. İşte bizatihi Kur'an'dan kaynaklanan bu dinamizmle, İslâm'da aklî (rasyonel) esasları araştırma daha ilk dönemlerde, denilebilir ki Hz. Muhammed (S.A.V.)'in kendisiyle başlamıştır.

O'nun daimî duası, "Allah'ım bana hakikati bütün çıplaklığıyla göster" olmuştur.

Bununla beraber başlangıç yıllarında müslümanların bilim ve düşünce hayatı daha ziyade Kur'an ve Sünnetle temsil edilmektedir. Ancak başdöndürücü bir hızla İslâmın kısa sürede yayılması ve yabancı kültürlerle temasa geçerek kısmen de olsa onları sınırlan içine alması, -ki zaten başka dinlere dahi açık olan bir dinin, başka kültürlerle kapalı olması düşünülemezdi- sınırları ve çerçevesi çok geniş olan bir düşünce ve ilim hayatını da beraberinde getirdi.

Kuşkusuz bunda Yunan felsefî mirasının Arapçaya çevrilme faaliyetlerinin ve siyasî olayların da önemli etkileri vardı. Artık bu ikinci dönemde İslâm düşüncesi çeşitli şekiller almıştır.

Peki nedir, bunlar?

Bir kere Kur'an ve hadis ilimleri yanında müslümanların sosyal hayatını düzenleyen bir "Fıkıh" ilmi gelişti. Ahlâkî ve hukukî konuların içinde eritilmeye çalışıldığı bu sistemle, islâm dini sanki formülleştirilerek ifade edilmek isteniyordu.

Buna karşılık Fakihlerin mutlak itaat kavramı yerine ilâhî aşkı ön plana çıkaran Tasavvuf doğdu. Tasavvuf öncelikle bir hayat tarzı olarak peygamber ve arkadaşlarının hayat tarzlarını örnek alıyordu. Bir yandan İslâmın iman esaslarını yabancı kültürlerden gelen fikirlere karşı savunma zaruretinden Kelâm ilmi ortaya çıktı.

Diğer taraftan matematik, tıp, astronomi ve diğer tabiat bilimlerinin yanında, "tercüme hareketleri" ile birlikte mantık ve Yunan felsefe geleneği İslâm dünyasına intikal etti. Bunun sonucu olarak hem İslâm dünyasında felsefi düşünce doğmuş, hem de başta kelâm ve tasavvuf olmak üzere İslâm düşüncesinin hemen her alanı felsefeden etkilenmiş, onların karakterinde köklü değişiklikler olmuştur.

Meselâ Fıkhın üzerinde soyut bir düşünce, usûl-ü Fıkh oluşmuş, başlangıçta bir zühd ve takva hayatı olarak ortaya çıkan tasavvuf doktriner hâl almış, kelâm adeta felsefileşmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, İslâm dünyasında ortaya çıkan felsefe hareketi, felsefi bir düşünce olması bakımından diğer felsefelerden hiç bir farkı yoktur.

Bu felsefi sistemin ortaya çıkışında kullanılan malzeme her ne kadar Grek ve Greko-Romen dönem felsefelerinden tevarüs etmiş olsa da, sistemin mimarları "Yunan tarzında felsefe yapanlar" (hellenizan felsefe) diye adlandırılrsa da, bunu yalnız helenistik felsefenin kadroları içinde düşünmek, onun var oluşunu görmemezliklen gelmek olur.

Kaldı ki, eklektik bir görünüm arzeden bu sistem, sadece basit bir devşirmecilik değildir. Aksine oldukça önemli orijinal yönleri vardır. Her şeyden önce bu insanlar, antik dünyadan farklı bir dünyaya göz açmışlardı. Bu dünyanın dini, dili, siyasî ve ahlâkî problemleri farklıydı.

İslâm dini bütünüyle kainatı algılamakta yeni bir model getirmişti. İşte bu sözünü ettiğim insanlar, sistemlerini kurarken Yunan felsefesinden almış oldukları felsefi sonuçların ve bu metotların müsaadesi nispetinde bu yeni problemleri de ele almak, felsefi sistemin bütün metafizik sınırları boyunca, kendisine tekabül eden İslâmın dinî metafiziğini de hesaba katmak zorundaydılar.

Bunun içindir ki, bu kimseler Kur'anın sınırlarından çıkmamaya özen göstererek ve fakat feylesofça davranarak varlık, bilgi ve değer alanlarında ince ince bütün ayrıntılarıyla düşüncelerini ortaya koymuşlar, varlık alanında "vücûd" ile "mahiyet" ayırımını mümkün varlığa (mümkînül-vücûd) has kılıp Zorunlu Varlık (Vacibul-Vücûd) da bu ikisinin hep bir olduğu teziyle orijinal bir felsefe görüşünün de sahibi olmuşlardır.

İslâm dünyasında, felsefenin doğuş yıllarına kadar geçen zaman içerisinde, gelişen İslâm Düşüncesi, her ne kadar İslâm Felsefesine de yansımışsa da, yine de filozofların özellikle metafizik alanda ulaştıkları bazı sonuçlar sünnî düşünceyi tatmin etmemişti.

Bunun için de felsefe Gazzâlî'nin şahsında netleşen şiddetli bir tepkiye maruz kaldı. Bu tepkiler karşısında felsefi düşünce, varlığını sürdürebilmek için kendisine Sünnîliğin dışında yaşayacağı yeni bir ortam bulmak zorundaydı ki, bunu "tasavvufta ve "kelâm"da buldu.

Şöyle ki, başlangıç döneminde sadece bir özel hayat tarzı, bir ahlâk düsturu olarak ortaya çıkan tasavvuf, felsefenin yolunu ve yordamını da kullanarak bilgide gnostique (irfanî) bir anlayışa, varlıkta da "Vahdet-i Vücûd" nazariyesine ulaşmış, İbn Haldun'un da belirttiği gibi tasavvuf artık felsefileşmiştir. Muhyiddin İbnül-Arabî (öl. 1240) felsefenin mirasını gerçek anlamda değerlendiren mutassavvıflardan biridir. "İslâm dininin inançla ilgili öğelerini rakip teoloji ve doktrinlere karşı savunmayı kendisine amaç

edinen spekülâtif karakterli bir düşünce hareketi" şeklinde tanımlayabileceğimiz Kelâm'a gelince, ele aldığı Allah'ın varlığı, sıfatları, ispatı, yaradılış, Peygamberlik, mucize, irade, insan hürriyeti... vb, gibi problemler, felsefenin de konuları olup, kelâmcılar bu konularda nassları çok aşarak filozoflar gibi aklı, mantığı, hatta bilimsel verileri ön plana çıkarmışlardır.

Üstelik bunlar İslâm filozoflarının, hatta Aristoteles ve Eflâtun'un görüşlerinden de etkilenmişlerdir. Böylece Kelâm "bilgi teorisi" ve "metafiziği" içine alan bir düşünce sistemi istikametinde gelişmiştir. Bunun içindir ki Fahreddin Razi (öl. 1209) İbn Teymiyye tarafından filozof addedilmiş ve Kelâm dahi hadisçilerin hücumlarına maruz kalmıştır.

Kelâm'ın bu konuda felsefeden aldığı en önemli miras, varlığın "Vacip" ve "Mümkîn" diye ikiye ayrılması görüşüdür. Daha sonra bu görüş, Allah'ın varlığı ile ilgili kelâmî delillerin ağırlık noktasını oluşturacak ve "İslâm Atomculuğu" denen kendine özgü yepyeni bir görüşü de ortaya çıkaracaktır.

Öyle görülüyor ki, aralarındaki ihtilâflı noktalar sürekli olmakla birlikte, Kelâm da gelişme sürecinde felsefeye yaklaşmış, tasavvuf gibi o da adetâ felsefileşmiştir.

Öte yandan Aristocu çizgide İslâm filozoflanca geliştirilmiş şekliyle mantık "Usûl ilimleri"nde oldukça etkili olmuştur. Bu anlamda onlar da felsefî düşünceden nasiplerini almışlardır.

Bunlara Dil Bilimi, Belâgat ve Hitabet alanlarında da felsefenin etkili olduğunu ilâve edelim. Bütün bu düşünce akımlarının birbirlerine karşı takındıkları tavırlardan, hatta aynı düşünce akımı içindeki ihtilâflardan bahsetmek herhalde maksadı aşar.

Ancak bu fikir hareketlerinin boyutları hakkında bir fikir vermesi bakımından sonuçta yüz civarında kelâm okulunun, en az dört büyük felsefe geleneğinin, yirmi civarında Fıkıh ve hukuk okulunun tarihin sahnesine çıkmış olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

İslâm dünyasında entellektüel faaliyetlerin işte bu geniş boyutları ve çok yönlü yapısı içerisinde "İslâm Felsefesi" teriminin kapsamında bugün bir mutabakat yoktur. Nitekim günümüz araştırmacıları da bu kavramın sınırları hakkında farklı görüşler ileri sürmektedirler.

Bu farklılık özellikle metafizik alanda spekülâtif karakterli zihnî çabaların, adı felsefe olmayan disiplinlerde de meselâ tasavvuf ve kelâm da görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Üstelik söz konusu bu disiplinler felsefenin kendilerine terk ettiği mirastan da son derece yararlanmışlar ve onun yolunu ve yordamını da çok iyi kullanmışlardır.

O halde bu türden düşünce akımlarını da felsefe mi addedeceğiz? Daha doğrusu felsefenin sınırları içinde mi sayacağız? Bu soruya başlangıçta yaptığımız belirlemeleri göz önünde bulundurarak cevap verecek olursak,

"Tasavvuf ve "Kelâm" gibi disiplinlerin bizatihi felsefe sayılmayacağını söylememiz gerekir. Zaten bu disiplinlerin gelişim süreçlerinde bu türden bir kaygı da yoktur.

Nitekim kelâm önceden de belirttiğimiz gibi başlangıçta İslâmın dini akidesini müdafaa için ortaya çıkmıştır, metod olarak da "akıl" ile "nass"ı beraber kullanmış, ama "akıl"ı "nass"a tâbi kılmıştır.

Tasavvuf ise özellikle fakihçilerin İslâmı sistemleştirme çabaları karşısında bir aksül-amel olarak doğmuş dinî bir hayat tarzıdır, daha başka bir ifade ile İslâm dininin belli bir yorumu gibidir.

O halde bu türden disiplinler, en azından İslâm düşüncesinin oluşum safhasında "varlığı ne ise o olması bakımından bilmek" gibi bir endişeden değil, dinî kaygıdan doğmuşlardır.

Ancak gelinen son noktada bunların almış oldukları felsefî karakteri de görmemezlikten gelemeyiz. Yine de, söz konusu bu disiplinlerdeki zihnî faaliyetlerin hakikat olduğu önceden belirlenmiş olan dinî hükümlerin etrafında gelişmiş olması onları felsefî düşüncenin özünde var olan laik (la dinî) olma niteliğinden mahrum kılar.

Fakat, tarihî seyri içerisinde felsefenin kazandığı yeni boyutlar dikkate alınarak, söz konusu bu disiplinleri objesi İslâmın akidesi olan diğer bir ifade ile İslâm dininin akidesi üzerine inşa edilmiş bir tür felsefî faaliyet olarak görmek mümkündür. İşte bunlar bana şunu düşündürmektedir

Evvela, İslâm dünyasındaki A'dan Z'ye her türlü zihnî faaliyetleri kapsayacak bir terim olarak "İslâm Düşüncesi" terimini, bu düşünce içinde şu veya bu anlamıyla değil, herkesin anladığı anlamda yalnız felsefî düşünceyi kapsamı bakımından da "İslâm Felsefesi" terimini kullanmak bu konuda acaba bir çözüm olur mu?

İkinci olarak, eğer İslâm düşüncesinin çağdaş düşünce tarihinde bir yeri olacaksa bu tarihî mirasın tarafsız bir şekilde çok iyi tahlil edilerek gerçek değerinin ortaya koyulması gerekir. Bu da öncelikle İlahiyat sahasında çalışanlarla felsefecilerin işbirliğini öngörmektedir. Çünkü İslâm düşüncesinde hususiyle metafizik sahada ilâhî olanla ilâhî olmayan taraf o kadar iç içedir ki, bunların tefriki ancak böyle kolektif bir çalışma ile mümkün görülmektedir.

Böylece, hem düşünce hayatı hem de dinî hayat bundan nasibini alacak, belki de din yasasının özündeki dinamizm yeniden hayatîyet kazanacaktır.

Selam ve dua ile..

- 1-Aydın Mehmet, "Değişme Sürecinde İslâm", İslâmî Araştırmalar
- 2-Bayraktar, Mehmet, İslâm Felsefesine Giriş,
- 3-Bingöl, Abdulkuddus; "Türk-İslâm Kültür Dünyasında İsağojî", Fen-Ed. Fak. Araştırma Dergisi,
- 4-de Boer (T.J.), İslâm'da Felsefe Tarihi, çev. Yaşar Kutluay,
- 5- Lacy O'leary, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, çev. Yurdaydın-Kutluay,
- 6- Ebul Hasan el Nedvî, İslâm Düşünce Hayatı, çev. Said Şimşek,
- 7- Fazluî Rahman, İslâm, çev. M. Dağ ve M. Aydın,
- 8-Güngör, Erol, İslâm Tasavvufunun Meseleleri,
- 9-İkbâl, Muhammed, İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Uyanışı, çev. Sofi Huri, 10-Küyel, Mubahat, Türkiye 'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi,
- 11-Muhammed el Behiy, İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü, çev. S. Hizmetli,
- 12-M.M. Şerif (Ed), İslâm Düşüncesi Tarihi, çev. M. Armağan,
- 13-Nasr, S. Hüseyin, İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş, çev. Nazife Şişman,
- 14-Randall J.H., Buchler J., Felsefeye Giriş, çev. Ahmet Arslan,
- 15-Uludağ, Süleyman, İslâm Düşüncesinin Yapısı,
- 16-Y. Kumeyr, İslâm Felsefesinin Kaynakları, çev. F. Olguner
- 17-1994 Felsefe Kongresinde sunulan bildiri. Atatürk Üniversitesinde Felsefe Profesörü Abduikuddûs BİNGÖL